

СТАНОВИЩЕ

От доц. д-р Ана Лулева

Институт по етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН

на дисертационния труд на Шабан Шабан Даракчи
на тема „Динамика на представите за джендър, сексуалност и брак сред
българите мюсюлмини: случаят Брезница“

За присъждане на образователна и научна степен „доктор“

Научна специалност „Социология“ шифър: 05.11.01

Научен ръководител: проф. д.с.н. Валентина Златанова

Институт за изследване на обществата и знанието – БАН

Дисертацията на Шабан Даракчи е посветена на основен проблем в социалните изследвания на пола – динамиката на представите за пола, сексуалността и брачните роли. Изследвана е една локална общност - българите мюсюлмани в с. Брезница, Гоцеделчевско.

Намирам така поставената тема за дисертабилна. Приветствам и решението дисертационната теза да се развие върху изследването на един конкретен пример. Това е плодотворен подход, тъй като дава възможност за задълбочен анализ на локалната общност и допринася за познанието на българите мюсюлмани като предпазва от повърхностни генерализации за тях.

Авторът заявява като основна цел на изследването: „да се направи един цялостен, многофакторен и изчерпателен анализ на динамиката в представите за междуполовите взаимоотношения, сексуалността и брако-разводните процеси и начина, по който се изграждат представите за тях в рамките на една сравнително голяма българска мюсюлманска общност, данните от който да бъдат приложими с известни уговорки и към другите общности“ (с. 8).

Дисертацията се състои от въведение, изложение в пет глави, заключение и списък с използвана литература с общ обем от 235 страници. В първите четири глави са разгледани по-обща теоретични въпроси. Първа глава е озаглавена „Социологическото изследване на джендъра - теоретични и методологически аспекти“ (12-59 стр.), Втора – „Въведение в джендър социологията. Социологически аспекти на сексуалността“ (60-82 стр.); Трета – „Брак и развод: основни социологически аспекти и индикатори за изследване (84-99 стр.)“; Четвърта – „Джендър, религия, етнос и политика. Теоретичен модел на изследването и понятийно-индикаторна система“ (205-134 стр.). Така формулирани, заглавията на тези части са твърде амбициозни и предполагат не една, а няколко дисертации. Едва в пета глава („Джендър, сексуалност и брак при българите мюсюлмани: социално конструиране и социална динамика“, стр. 143-214) се представя примерът на Брезница.

Като принос на работата бих открила тематизирането на пола, сексуалността и брака при българите мюсюлмани в Брезница. Чрез тази дисертация Брезница е поставена върху картата на познанието ни за българите мюсюлмани и по-общо на познанието за промените в интимната сфера в българското село в годините на постсоциализма. Авторът демонстрира качества на изследовател, способен да открива проблемни ситуации на терена, чувствителен към джендър неравенствата и едновременно с това умеещ да пише за своите герои увлекателно и с емпатия.

Оценявам високо стремежа на дисертанта да се запознае и да представи различни теории, относими към изследванията на пола. Това свидетелства безспорно за добра теоретична подготовка. Същевременно трябва да отбележа, че увлечението му да направи обстоен обзор на различни теории и интерпретации на пола и сексуалността, е за сметка на баланса на структурата на работата, още повече, че някои от изложените в първите глави идеи на водещи автори в джендър изследванията, не кореспондират с последвалата интерпретация на конкретния емпиричен материал в пета глава.

Бегло внимание е отделено на методите, с които е проведено изследването, както и тези, чрез които се анализира събраният материал. Авторът ги определя като „комбинация от социологически подходи и методология“ и откроява специално „стратегия, която може да се определи като монографично изследване“ (на друго място „монографско изследване“), проведена с методите „теренно включено наблюдение“ и „дълбочинно интервю“. Всъщност става дума за класическо теренно етнографско изследване, прилагано като изследване на случай (case study), което е качествен метод, широко използван в антропологията и етнологията. Този метод отдавна се прилага и от българските етнологи/антрополози. Редица техни изследвания върху моделите на брак и структурата на семейството, безбрачното съпружество съжителство, новите роли на жените, които поемат грижата за семейството, йерархията и новите хегемониални мъжествености и пр., направени с качествени методи, биха били полезни като сравнителен материал и необходим контекст за наблюденията и анализа на Шабан Даракчи. Като споделям мнението на автора, че работата по тази деликатна тема изисква много такт и внимание към интервюираните събеседници, намирам за странно, че не се е възползвал от биографичния метод, който е особено подходящ за нея. Той дава възможност също така респондентите да рефлектират върху своя живот и този на предишните и евентуално следващите поколения – аспект, който е важен за настоящата работа. Авторът споменава, че е част от изследваната група и има дългогодишни наблюдения. Вероятно, воден от желание да постигне „максимална научна обективност“, той се опитва да се дистанцира и на практика не използва възможностите, които би му дал авторефлексивният подход за разкриване в пълнота на неговата позиция в общността и знанието, което има за нея. В трета част на пета глава „Брак и развод

при българите мюсюлмани“ (193-222 стр.) би било подходящо са се съчетаят качествени и количествени методи, за да се очертае по-ясна картина на браковете, безбрачни съжителства и разводите в изследвания период.

Авторът формулира няколко хипотези, които разглежда и потвърждава в пета глава и заключението на дисертацията. Ще се спра на две от тях, които се отнасят до ролята на „религията и етноса“. Той твърди: „религията не оказва силно влияние за конструирането на джендър ролите, сексуалното поведение и бракоразводните отношения при българите мюсюлмани“. И едновременно с това: „религията е била и продължава да бъде само кодифициращ и конституиращ елемент на етническата принадлежност на българите мюсюлмани“. (с. 135). Основен аргумент в подкрепа на неговата хипотезата, че религията не оказва влияние за конструирането на мъжественостите и женственостите в общността, е фактът, който дисертантът изтъква, а именно че ислямът не се познава „като фактология и в дълбочина“. В това свое наблюдение той се съгласява с други автори, които посочват, че ислямът е по-скоро културна, отколкото религиозна практика сред българите мюсюлмани. Този факт сам по себе си обаче не означава, че представата за религиозна принадлежност не сплотява и не отграничава общността чрез културните практики и норми, включително и конструиращите полове и отношенията между тях. Авторът сам посочва редица такива примери на следване на традиции, които се считат за свързани с религията и затвърждават патриархалния джендър ред. Следователно съвсем не е задължително хората да имат религиозно знание, за да приемем, че религията има значение и роля в живота на общността и в контролирането на сексуалността, нормите в брака и пр. Струва ми се, че материалът за първото, най-възрастното поколение, по-скоро опровергава тази хипотеза. Що се отнася до промяната на отношенията между полове и сексуалността в най-младото поколение във връзка с тяхната религиозност и колективна идентичност, въпросът остава открит.

Трябва да отбележа, че авторът не е прецизен в използването на термина „етнос“ и на места използва „религиозна и етническа принадлежност“ като синоними, в други случаи „етнос“ се разбира в есенциален смисъл, а групата се определя като „религиозно малцинство“ (напр. „в етническият състав на Брезница освен българи мюсюлмани и християни се включват и няколко ромски семейства“. с. 137). Неприемливо е твърдението че „в периода на социализма „темата за джендър отношенията в рамките на етносите изглежда напълно неадекватна и „ненужна“ според логиката на социалистическата идея, защото егалитарната идея на комунизма залага като един от основните си принципи джендър равенството“ (с.7). Големият масив популярна и научна литература, посветена на положението на жените, заетостта и активността им по времето на социализма, включително и българките мюсюлманки и туркини е свидетелство за обратното – жените са

считани за важен фактор за изграждане на новата етнически хомогенна социалистическа нация.

Дисертантът издига и хипотезата, че „Историческите събития познати като Възродителен процес влияят върху динамиката на джендър ролите и нагласите спрямо сексуалността и брака, защото допринасят за „затваряне” на общността, в следствие на което се конструира страх от напускане на общността. Този страх е свързан с травматичната памет за Възродителния процес и липсата на доверие към „външния” свят“. Струва ми се, че приведенният материал говори недостатъчно за Възродителния процес като фактор за формиране на джендър аранжмента в Брезница. Авторът не привежда доказателства за тази травматична памет и различията – предаването или загубването ѝ - през поколенията.

Изследванията на пола, брака и сексуалността са интердисциплинарно поле, към което настоящата дисертация ще даде своя принос. Същевременно не мога да не отбележа липсата на рефериране от страна на дисертанта към други български изследвания, направени в тази област. Това го води и към категоричния и според мен необоснован извод: „след 1989 година изследванията посветени на сексуалността, сексуалното поведение и джендър отношенията в различните етническите групи в страните от Източна Европа, в това число и България са изключително малко“ (с. 7-8). За това твърдение той се позовава на (Kulpa& Mizielinska, 2011), но трябва да се отбележи, че тези автори казват друго: „за разлика от Запада, в Централна и Източна Европа има подценяване на изследванията на сексуалността и хомосексуалността“.

Известно е, че българските изследователи на пола нямат единомислие относно превода на термина „gender“. Изследванията в полето имат вече своята история, внушителна продукция, дисертации и публикации, очертават се различни направления. Ето защо ми се струва, че е по-подходящо дисертантът да изрази предпочитанията си към един или друг термин, да обоснове избора си, но е неприемливо да дава крайни оценки на избора на други автори, който е различен от неговия („употребата на социален пол създава дискурс за непознаваемост и объркване“, „изключително неправилно“).

Неясен е абзацът на стр. 17, в който се твърди, че джендър е граница в смисъл на „бариера“ и по нататък „самата идея за монополитност на двата полюса е граница сама по себе си“.

Бих препоръчала по-прецизно да се използва терминът „категория“ (брако-разводните отношения, сексуалните отношения не са категории).

Намирам за странно джендър чувствителен автор да не използва женски род на думи, които имат в българския език форми за женски род („момиче студент“, „брак на християнин и мюсюлманин“ и пр.). Маскулинизирането на езика не затвърждаваме ли именно джендър неравенството?

Авторът е демонстрирал умения за самостоятелно научно изследване, съчетано със задълбочена теоретична подготовка. Считам, че трудът, който

представя, отговаря на изискванията за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ и предлагам на уважаемото научно жури да присъди на Шабан Шабан Даракчи образователната и научна степен „доктор“.

30. 11. 2013

доц. д-р Ана Лулева